Genius Shakespearův a jeho tvorba

Uveřejňuji zde slavnostní řeč, již jsem na pozvání dnešní správy Národního divadla sepsal v době ne mnohem delší týdne a proslovil s jeho jeviště dne 27. března t. r. [1916] před „Komedii plnou omylů", jíž byl zahájen letošní jubilejní cyklus shakespearský.

Jest to náčrt k příští karakterologické studii shakespearské, problém, který pokouší mne již leta a jemuž dávám zde první chvatný výraz. Lecčehos musil jsem pominouti, mnohé byl jsem nucen vysloviti příliš stručně pro těsný čas, vymezený takové řeči, všelicos formuloval bych v časopise odborněji, než bylo možno učiniti zde; ale i tak budou literárnímu vzdělanci jasny má myšlenka i poměr můj k hlavním otázkám badání shakespearského.

Těžiště stati takové jest ovšem v rozboru esteticko-ethickém — jest českou zvláštností, že cítí se protiklad v těchto dvou slovech, kterého neznají, a právem neznají, národové západoevropští — a výtěžek její závisí na správném formulování hlavního problému z psychologie tvorby básnické. Ale rozbor ten byl by a limine pochybený, kdyby nebyl opřen o podrobné a svědomité studium literárně-historické; doufám, že není v práci této odstavce, o němž nemohl bych toho tvrditi a dokázati.

Každou jinou essayistiku, není snad zcela zbytečné podotknouti to výslovně, pokládám za sebeklam nebo podvod. *F. X. Š.*

Genius Shakespearův a jeho tvorba

Apostrofa kritická

Co uráží ctnostného filosofa, okouzluje básníka; jest mu stejnou radostí stvořiti Jaga jako Imogenu . . . Básník jest nejméně poetický tvor ze všeho co existuje, poněvadž nemá totožnosti; jest neustále v nějakém jiném těle, pro nějaké jiné tělo a vyplňuje ho. Slunce, měsíc, moře, muži i ženy, kteří jsou tvorové naivní, jsou poetičtí a mají neproměnlivý přívlastek, básník však ho nemá, nemaje totožnosti . . . Jest mrzuté, vyznati to, ale jest to holá skutečnost, že ani jediné slovo, jež kdy vyslovím, nesmí býti bráno se zárukou jako mínění, vyplývající z mé totožnostné přirozenosti. Jak bylo by to možné, když nemám přirozenosti? . . .

John Keats

Co vyznačuje velké genie, jest celistvost a tvorba; shrnují v jednom typu osobnosti rozptýlené a přinášejí svědomí rodu lidského osobnosti nové; což nevěří se, že žil Don Quiote právě jako Caesar? Shakespeare jest cosi děsného v tomto vztahu: nebyl to člověk, ale pevnina; byli v něm velcí lidé, celé davy, krajiny; takoví nemusejí míti styl, jsou silní přes všechny chyby a pro ně; ale my, malí, my platíme jen dokonalým provedením.

Gustave Flaubert

Každý, kdo pozorně zahloubal se v tvou tvorbu básnickou, postřehl dříve nebo později, že nesmírné dílo tvé nespadlo uzrálé s nebe, nýbrž rostlo, vyvíjelo se, sílilo, překonávajíc překážky, osvobozujíc se z pout a obmezeností časových; a již to a právě to činí je hluboce lidským, přibližuje je i nám, malým, kdož také rosteme nebo toužíme růsti.

Dvojí poznání, nad všecko cenné a krásné, odnáší si opravdový oddaný čtenář z tvého díla básnického — dvojí poznání, souvisící spolu velmi těsně: že vyvíjel se v tobě a rostl úsilným bojem umělec a právě umělec — básník byl jsi snad již od počátků až do konce stejně suverénní — a že růst umělcův odpovídá u tebe růstu vnitřního člověka a zrcadlí jej. Obojí jde souběžně ruku v ruce: řekl bych, že duše a obraznost nerozpadly se nikdy v tobě — a to jest, proč jsi tak drahý a tak blízký, ačkoliv obr, nám malým, nám moderním.

Jen takové symbolické odpovědi dává nám tvůj vývoj umělecký a ne odpovědi na otázky po tvých životních krisích nebo snad katastrofách. Tvé dílo, budiž to jednou provždy řečeno všem malověrným, jest veliké proto a tím, že neopisuje ani zblízka ani zdaleka tvého života empirického. Jest tvorbou — ne zpovědí, ne soupisem nebo opisem něčeho hmotného nebo vnějškového, ne kronikou, ne historií. Vytváříš z nitra svůj zákonný útvar světový, podobný a obdobný světu vnějškovému, avšak zářivější i hýřivější barvami, jako zhuštěnější v pláně, a vytváříš jej tím, že uvolňuješ, obohacuješ, šlechtíš a zdokonaluješ své síly tvořivé — takové jest jediné hledisko, s něhož může býti obhlédnuto a pochopeno tvé dílo básnické.

Kdo by nepoznal, že několik tvých prvních komedií — „Marná lásky snaha", „Dvé šlechticů veronských", „Komedie plná omylů", „Sen noci svatojanské" — jsou díla začátečnická, díla učně uměleckého, který drží se pravidel a návodů, vězí v škrobené módě tehdejšího vysokého stylu, třebas se mu posmíval, duchaplničí neustále a při každé příležitosti, vhodné, nevhodné, nemoha nasytiti se šermu slovného a jeho fint, pohybuje se na dřevěných chůdách, místo aby užíval svých křepkých nohou — slovem: hřeší vší krásně pošetilou horlivostí mladých adeptů? Jen mládí umělecké, spoutané a nesvobodné posud, seskupuje v takovou geometrickou souběžnost své osoby jako Shakespeare své tři párky v „Marné snaze". A jen mládí, vroucí a kypící přebytkem obraznosti, dovede vyvolati ten mumraj záměn, jímž jest „Komedie plná omylů", nebo dáti třeštiti tomu maskovanému karnevalu chtíče, touhy i výsměchu, jímž jest „Sen noci svatojanské".

Jak necítiti, nehmatati tu všude, že dobýval jsi poesie v jejích nejpříkřejších posicích přepadem svého ducha a právě *ducha*, plýtvaje vtipem, nápady, přirovnáními, myšlenkami, posměšky, obrazy?

A že poesie byla ti zde ještě prostředkem dobýti života, podmaniti si vysokou ušlechtilou společnost, žijící volnou hrou vášní a rozmarů a ne otroctvím potřeby? Šuměti, vříti, kypěti, mámiti, oslňovati, okouzlovati, taková byla tvá touha i tajemství tvých prvních vítězství.

Myslím-li na tebe, mladého útočníka na poesii, vždycky se mně vynořuje v mysli nezapomenutelná scéna z prvního aktu tvého „Richarda III.", tak smělá, tak odvážná, tak geniálně drzá jako nic v dramatické tvorbě. Ten Richard III., dobývající přepadem proti vší pravděpodobnosti ve čtvrt hodině přízně kněžny Anny, která před několika vteřinami jej proklínala — co pravím: proklíná jej ještě tváří v tvář jako vraha osob sobě nejbližších, to jsi mně ty v prvním údobí své tvorby. Čím strmější cíl, tím lépe! A na všecko čelem a palašem, z něhož srší jiskry při každé srážce!

A do této doby kvasu, který zvolna se čistí, spadá i řada tvých her historických: Jindřich VI., oba Richardové, Král Jan; spadá i tvá první tragedie „Romeo a Julie", láska polovičných dětí, čistých ve své vášni, jako dovede býti pozdnější věk jen ve svých činech a obětech.

Úspěch ve vnějším světě, moc, sláva, tyto vidiny bouří v prvních historiích tvou krev. Tvoji rekové dobývají světa mocí ducha, vtipu, silou energie; a jaký lesk lehne hned na tvé slovo, kdykoli hlavou tvých lidí táhnou představy moci, vlády, slávy, výboje! Jen tak jest možno pochopiti, jak jsi nám přiblížil v posledních aktech svého Richarda II., přinuceného, aby zřekl se trůnu. Zříci se trůnu, moci, slávy — ale toť cosi horšího než smrt! Ano, zde promluvilo tvé mládí. Jako promluvilo bezděky i zločinností Richarda III, míním temperamentností, talentovaností, vášnivou nutkavostí jeho proradných činů. To jest opravdový zločinec povoláním, předurčením, vášní a láskou ke svému úkolu; Macbeth tvého věku pozdnějšího jest vedle něho příležitostný diletant, veštvaný okolnostmi v úlohu, na niž stačí jen zpola! —

Po svém třicátém roce dobýváš si rychle umělecké volnosti

a šířky dechové, zároveň s radostnou věrou životní; tvé postavy nyní jako by získaly naráz mravního vzduchu kolem sebe: žijí nyní i srdcem, uvědomělým karakterem, mravní vůlí, vnitřní ušlechtilostí, nejen vtipem, duchem, smysly, vášní. Nastává doba tvé první zralosti, doba polední, kdy na všem leží plný slunečný akord životodárný i živototvorný; doba víry v zdravé jádro života, v dobrotu projevů a výtrysků jeho síly i krásy.

Jak nepostaviti v sám střed tohoto údobí první zralosti básníkovy jako typickou představitelku jeho komedii „Mnoho povyku pro nic" a z ní jak nevyzdvihnouti nádhernou dvojici mladého kypivého zdravého ženství i mužství, Blaženu i Beneše? Jak příznačné pro tento tvůj první vrchol tvůrčí, že zde skutečnost vniterná nekryje se se slovem, nýbrž kříží se s ním; že zde ústa vyznávají bona fide něco, co nevyjadřuje již srdce, duše, síly i touhy životné jejich nositelů; že zde studené abstraktní předsudky, setkané v závětří, jihnou v horkém dechu opravdového mnohoznačného i mnohotvárného života — tato polyfonie prvků duševních, vyznačující již odtud všecku tvou tvorbu, jest velikým ziskem tvého prvního uzrání.

A kolem této hry klade se hvězdovitě několik komedií jiných, různého ladění duševního i různého rozmaru, ale stejně zralých ve své víře ve vnitřní zákonnost lidského určení: „Konec vše napraví", „Kupec benátský", „Veselé ženy windsorské", časnější dramatu „Mnoho povyku", „Jak se vám líbí", „Večer tříkrálový", „Veta za vetu", které následovaly po něm.

Jak karakteristické jsou pro toto údobí tvé dívčí postavy, které nyní tvoříš: jasné, slunné, vnitřně statečné a odhodlané, plné nejen ducha, ale i srdce nebo vnitřní ryzosti a výsosti, která nezná ustoupiti zlu: Helena, sama činorodá láska, dobývající si svého ženicha svou srdnatou podnikavostí; Portie, přinášející svou osvícenou moudrostí vysvobození kupci od malodušného ukrutníka a svým důvtipem získávající si chotě po přání srdce svého; Rosalinda, sama žhavá jiskra životní, i teskná Viola, jež příbojem náhod a nehod i v rozmarech svého zakuklení docházejí zákonného určení, odpovídajícího jejich vnitřní hodnotě; a především Isabella, která samojediná vzepře se zlu zdánlivě všemohoucímu a svou čistotou, odvahou i vytrvalostí je opravdu podlomí! Tu všude světle tryská zpod mračen krásná jasná básnická víra tohoto údobí tvého, že běh světa vnějškového podvolí se a připodobní se konec konců vůli a tužbě duší povýšených, teplých a ryze celistvých a zladí svou skřípavou píseň s důvěřivým nápěvem nitra jejich.

Jest pravda, že již v toto údobí svatby světelné, v toto moře jasu vpadají stíny, že hloubí se v něm skvrny a víry melancholie, sentimentálné hypochondrie, pedantického obmezenectví, duševní tuposti, posléze i zločineckého pokrytectví; ale tvé dívky nejsou nahlodány touto skepsí: ony jako skelné čočky sbírají v sobě všecky paprsky slunečné. Temné nebo ledové stíny v tuto teplou milostnost vrhají postavy mužské, podryté ve svém zdraví, ve své síle a celosti: pošetilí zkornatělí a vyschlí pedanti jako Ondřej Zmrzlík, domýšliví puritáni jako Malvolio, zhořklí zločinci jako Don Juan, podebraní misantropové jako Jacques a především pokrytec velkého stylu a děsivých rozměrů, soudce Angelo — ti všichni prohřešili se nějak na životě, nejprve svém a pak cizím.

Zároveň s těmito veselohrami, arcidíly rozmaru, gracie, kouzla fabulačního i básnické pohody, která, zdá se, rozkvetly spíše jako májový strom na nejteplejším výsluní životním, než byly napsány, stvořil Shakespeare i dvě hry historické: Jindřicha IV. a Jindřicha V. I ony ukazují, že jsou ze stejného rodu první tvůrčí zralosti básníkovy, i ony sdílejí se s komediemi o týž mravně jarý, mužně podnikavý, životu důvěřivý názor.

Ideálním středem obou jest princ Jindra, potomní král Jindřich V., vítěz nad Francouzy u Azincourtu, nejprokreslenější mužská osoba Shakespearova z tohoto údobí; jeho jasná, křepká mladistvá postava, týčí se v průseku všech cest, ji viděti jest ze všech vyhlídek obojího dramatu. V něm podal básník zkonkretnělý životopis velkého muže, od bouřně kvasivého mládí, kdy bývá jen pochybnou existencí rozšafníkům a vítaným pohoršením pokrytců a pedantů, až do plného sebeuvědomění a svézodpovědnosti: růst jeho z kalných chvil jinošství až k jasným slunným výšinám rozvité tvorby.

A tak poskytl jsi nám možnost, sledovati tvého Jindřicha od jeho nocí prohýřených s bohatýrským ničemou Falstaffem, tou jedinečnou směsí podlosti a nevinnosti — shovívavě široký byl vždycky zájem tvůj o veškerou faunu lidskou — až do chvíle mravní zralosti.

Ale několik málo let jen ještě a v strašlivé bouři, která zazmítá stromem tvého umění a tvé básnické bytosti až ke kořenům, utonou všecky jasné, světlé, důvěřivé tváře i tvary života: nyní po třicátém sedmém roce, nálada tvé tvorby náhle se mění, ano zvrací se ve svůj opak. Gracie, rozmar, vtip, veselí, božská pohoda lehké důvěřivé mysli došuměly. Jakoby dopita byla číše božské ambrosie a na dně jako by zvětrávaly nyní kvasnice a rmut. Z pustých kalných mlh hoře, strasti, rozčarování, nechuti a nevíry životní, jež jako by se zatím naskládaly v tvé mysli, stoupají nyní po osm let jako z kotle čarodějnického nejděsivější přeludy duše, trpící hluboce svým lidstvím, mučené svým člověctvím, podryté ve své víře životní, ale toužící přesto vybudovati si ve své tvůrčí vůli nový vyšší klad, všemu navzdory, nedostupný nedokonalostem a nejistotám světa jevového; pravý a vlastní pathos tragický, milující život i v muce a přitakávající jemu a jeho zásadnému rozpoltění i v utrpení, neboť sám cítí se býti ve svém podvědomí z téže látky jako on.

Člověk není zde již spolutvůrcem svého osudu, ani oprávcem osudů jiných, nýbrž jen nevolníkem svého údělu, trpitelem svého určení, v nejlepším případě trpitelem uvědomělým a statečným. *Snášeti, trpěti, poddati se,* taková slova a takové nebo příbuzné představy vyskýtají se nyní častěji v tvé tvorbě a právě v místech význačných; a byly by snad kuklí fatalistické mdloby a lhostejnosti, kdybys nespojoval s nimi představu duševní vyspělosti, duševního uzrání, které snáší vědomě a vzdává se jen toho, co vnitřně překonalo. „Trpěti musí člověk. Svůj odchod se světa i příchod svůj na něj: zralý býti jest všecko."

Není divu, že život lidský v tvém pojetí nyní má ráz čehosi přeludného, ráz neskutečnosti a snovosti: člověk ho nevytváří, člověk jej prostě přijímá. „Ni mládí nemáš, ani staroby", pravíš ve Vetě za vetu, „leč jen jak v odpoledním zdřímnutí se o obou ti zdá". A ještě rozhodněji v Macbethovi: „Jest život jenom putující stín, jen herec ubohý, jenž chvíli svou si vykračuje, řádí na prknech a potom o něm neslyší se již. To povídka, již vypravuje blb, jen hluk a vřava, neznačící nic."

Každý z nás snad má chvíle zvědavosti vnějškové a krátkozraké, kdy jest nakloněn dohadovati se *osobních* příčin, které způsobily tuto změnu tvého zorného úhlu. Co se stalo? Podvedla jej milenka? Zradil nebo oklamal přítel? Padla ve hře veřejnosti pře mu drahá? Viděl klesati právo a dobro a vítěziti zlo a křivdu? Možná, že všecko to — ale jistě, nic by to všecko neznamenalo, kdybys nebyl býval ve chvíli té *vnitřně zralý* k básníku tragickému. *To be ripe is all* — dovol, abych tvého slova užil zde na tebe a tvůrčí vývoj tvůj. Mně jeví se věc prostě tak: uzrál jsi vniterně k poesii tragické — mnohem spíše *dotvořil* než dožil jsi se podmínek jejích. Bez tohoto vnitřního naplnění času ničím nebyla by fakta vnějšková, ač byla-li jaká. Duše tvá narazila na zlo jako na strašlivou mocnost životní — lhostejno, zda ve skutečnostech obraznosti nebo ve skutečnostech světa jevového; neboť nevím, proč obraznost lidská a zvláště obraznost básníka tvého rázu byla by méně faktem než slabost, hloupost nebo podlost některého tvého vrstevníka nebo některé tvé vrstevnice.

Duše tvá narazila na zlo a pohnula a zachvěla se v hlubinách svých; ale protože byla v samém jádře svém a podstatou svou tvůrčí, odpověděla na náraz ten kladně — tvorbou; a protože nesla od počátku v sobě v zárodku celé lidství, odpověděla za ně: odpověděla pluralisticky, odpověděla tvorbou dramatickou. To jsou dva body, na nichž jedině záleží; všecko ostatní jest klep, tlach, anekdota literárně nebo kulturně historická.

Narazil jsi na zlo hluboce zažrané v srdci lidském, jehož nelze vyjmouti než s jeho kořeny; na zlo všemocné, jemuž nejsou spojenci jen vina a hloupost, nýbrž bezděky i ctnost, hrdinství a genius. Poznal jsi, jak malá jest moc člověka nad sebou, jak pochybná jest svoboda jeho vůle, jak sporná a vratká jeho ctnost, jak chimérická jeho

dokonalost, jaký danajský dar jeho geniálnost. Pochopil jsi, že úděl ženy jako bytosti rodové jest nevěstčí: kupčiti svou krásou mezi dvěma válčícími tábory — neboť takový byl asi smysl tvé Cressidy; a procítil jsi i vyslovil, že inspiruje-li žena muže, inspiruje jej nejspíše ke zločinu jako lady Macbeth svého chotě.

A tak tvoříš nyní ušlechtilého snivce Bruta, který není dosti prakticky protřelý a otrlý, aby obrátil běh světa a ničí sebe i svou dobrou při nemístnou velkodušností — neboť ctnost není z tohoto světa a nemá zde království.

A tak vyvoláváš nyní Hamleta, člověka geniálného po výtce, který zmrhává nejlepší síly své duše pochybami a úvahami a podvádí se tak o čin, vlastní plod života: ve svou mstu nevtělil svou vůli, svůj rozmysl, svou duševní výsostnost, nýbrž přijal ji jako pokořující improvisaci výsměšným darem od pusté náhody.

V Othellovi ukázal jsi, jak hrdinskost těžko obchází se bez obmezenectví a poctivost bez jakési slepoty a jak právě proto jsou snadnou kořistí vychytralé podlosti.

A v Learovi maluješ celý velký polomythický svět z kořene vyvrácený a zralý k pádu: pošetilé rodiče křivdící dětem a zločinné děti vraždící rodiče; bezúspěšnou ctnost a dobrotu a neplodné zlo, trávící a požírající naposledy sebe samo; a slabou prostřednost, mlhavou záruku lepšího příští, přežívající pobité plémě obří.

A vedle něho v Antoniovi a Kleopatře rozpadávající se veliký svět historický: římskou republiku; zosobnění vší mužné síly římské bláznem a šaškem proradné záletnice, zaslepeného bohatýra římského, prohrávajícího světové panství u nohou ženy, jež má zde poslání skoro prozřetelnostné: jest vnadou na udici vržené smrti, ukazatelkou vnitřního tlení.

A tvůj Coriolan, kterého ničí upřímnost jeho nenávisti — naprosté nenadání ke každému tajení, ke každé strůji a přetvářce — ne rub, ale sám podklad jeho útočného hrdinství, jaké velikorysé ztělesnění tvého pesimistického přesvědčení, že „ctnosti naše na tom visí jen, jak čas je vykládá"!

A při vší této tvůrčí bouři, při všem rozhořčení zraněné zmítané

duše jaký jasný, spravedlivý, nestranný, neúplatný, nekřivdící pohled! Toho pohledu —! Toho uměleckého zázraku tvého pohledu! Jak i zde spočívá tvé velké jasné oko na životě jako světlo slunečné, svítící na spravedlivého i nespravedlivého, nic neznásilňujíc, nic nekřivíc, nikomu a ničemu nekřivdíc; jako soudce-básník — ne obžalobce, ne kat! Jak i tu postřehuješ vedle tmy jas, vedle chmury úsvit! Vedle Regany a Gonerily vidíš a stavíš Cordelii, vedle Edmunda Edwarda, a Learovi po bok věrného blázna, který také nyní s tebou jako by byl dozrál moudrosti a přeměnil se z někdejšího šaška ve filosofa. Proti Jagovi týčí se Emilie; a z vratké hniloby dvora dánského vyrůstá taková žulová, mužně věrná a čestná postava, lhostejná k útiskům i svodům osudu, jako Horatio, že plesem jest oku spočinouti na ní i po staletích! A třebas byla smyslnou, proradnou cikánkou, miluje přece opravdově po svém způsobu Kleopatra svého Antonia, „země korunu" a „věnec válečný", a po svém způsobu a ve svých chvílích miluje dokonce i děvka Cressida Troila.

Jak bezpředsudečně jest to všecko naziráno, s jakou cudnou spravedlností k jevové jedinečnosti životní! Zde umění tvé prošlo zkouškou ohňovou: prohloubilo se, zmoudřelo a nezkornatělo přece, neztvrdlo v šablonu ni schema, ani nezvětralo v obžalobnou rétoriku; dorostlo velkosti a přece neochudilo se o lásku k jevové plnosti a podrobnosti; zachovalo si svou tvárnou pružnost, mnohostrannost i mnohostrunnost; smysl pro odstín, své mládí slovem. Proto bylo schopné, nebo lépe *zralé* k tvé poslední veliké přeměně, ty kouzelníku proměn, ty, jemuž neustále obrozovati se bylo nutností jako nám jest jí dýchati.

To jest mou odpovědí na všecka krátkozrace horlivá *proč*, hledající nějaká určitá hmotná fakta, která prý musila změniti tvůj poměr k životu a vyvolati nové jeho hodnocení. *Dozrál* jsi prostě poslední sladkosti, poslední lehkosti, vzdušnosti, duchovosti tvůrčí — *dotvořil* jsi se podmínek jejich!

Tvorba, která byla ti v letech mužných, v době tvých krvavých tragedií bojem a zápasem, nejvášnivějším vzepětím sil, útokem na zavilou Sfingu životní, řešením jejích děsivých hádanek, stala se ti

naposledy hrou ovládnutého umění a překonaného života. Jest to doba tvých romantických her pohádkových, poslední tvé údobí tvůrčí: Cymbelin, Zimní pohádka, Bouře.

Usmířený básník, zlaskavělý muž ve svém podzimu hledíš na život již s druhého břehu, s velkého odstupu: zde největší disonance rozvádějí se posléze samy sebou v harmonii; zde srdce básníkovo jde ruku v ruce s jeho obrazností a obě klenou naposledy nad svými postavami nebe halkyonského pokoje a halkyonské čistoty.

Všecko vyznívá nyní u tebe odpuštěním, smírem; pouta rodinná, rozervávaná v tragediích zaslepeností, zločinem, vinou, osudem, navazují se a utkávají se nyní pokáním, odpuštěním, láskou, milostnou hrou dobrotivé náhody a napomáhajícího básnického rozmaru; muž shledává se se ženou, děti objímají se s rodiči; všecky oceány a pevniny nejsou dosti mocnou překážkou, aby znemožnily dílo lásky všecko jednotící, vše objímající.

V popředí tohoto údobí tvé tvorby stojí ženy a dívky, zcela nový typ ženský a dívčí, který daroval jsi zduchovělý, usmířený básník světu: ženy trpitelky, měkké, pokorné, čisté, věrné, vytrvalé a nezmatené v dobru, bytosti životem podceňované a jím zraňované a přece naposledy vítězkyně nad ním. Tu jest Imogena, trpící nevinně nejstrašnější příkoří od muže, kterého povznesla k sobě, a přece nezlomená jím, milující jej stále; tu jest Hermiona, již podobně častuje milovaný jí choť; tu Perdita, královské dítě odložené na českém břehu a vyrůstající mezi pastevci; tu Miranda, princezna zapuzená s trůnu a rozkvétající na pustém ostrově v zázrak něhy, krásy, cudnosti. Nositelkami nového životního okouzlení básníkova jsou předem tyto ženy; v nich a pro ně zamiloval si znova člověka, od něhož div neodvrátil jednu chvíli v hněvu a kletbě své tváře.

Smír, smír se vším jako by znělo ztlumenou, nyvě toužnou melodií ze všech těchto dramat Shakespearových. Smír se životem, smír i se smrtí. Ve „Vetě za vetu" brání se Claudio zoufalým odbojem životným smrti, nyní Posthumus s nevinnou důvěřivostí kráčí ve tmu záhrobnou a varovně posměvačnému žalářníku odpovídá věrou, která jest nyní i věrou básníkovou: „Pravím ti, příteli, nikomu

nescházejí oči, aby ho vedly cestou, kterou jdu já, než těm, kdož je zavírají a nechtějí jich užívati."

Smír s tajemstvím světovým, které tolikráte chtěl jsi proniknouti! Nyní dáváš mu plně, což jeho jest. „Jsme z téže látky, z jaké utvořeny sny, a naše malé žití kol a kol jest obklopeno spánkem."

Smír s uměním, kterého *básník* v tobě někdy ve své bouřně tvůrčí horečce snad porušoval, alespoň umění v klasicistickém smyslu slova, jak odkázal nám je racionalism antiky. I s ním vyrovnáváš se ve své poslední hře, v „Bouři", jejíž děj odehrává se za jediný den, mezi slunce východem a západem, na místě těsně vymezeném — v jediném svém dramatě analytickém, v němž přítomnost sklízí setbu minulosti.

Ale smír i s prostým životem a s ním především! Tvůj Prospero dobrovolně zříká se svých „kouzel násilných", zakopává svou zlomenou berlu hluboko do země, vrhá své čarodějnické knihy v propast mořskou, aby žil nadále družně člověk s lidmi, prostý s prostými. —

Ano, taková jest podstata tvé bytosti tvůrčí, jak jsem ji zde vyňal rozborem z tvého díla: neustálý vývoj, neustálý růst, neustávající spění. Nic neopakuješ, na nijaké formuli, na nijakém schematě, na nijaké šabloně neulpíváš; stále za novým a jedinečným spěješ; skoro nic není v tobě abstraktného, skoro všeho dobýváš si neustále znova a znova z tísně a varu nové poslední chvíle.

A v tomto bouřném úsilí svého života uměleckého, které bylo spěním za duchovou svobodou vyšší a vyšší, za dokonalostí ušlechtilejší a ušlechtilejší, za zráním zralejším a zralejším, nalezl jsi i svou formu uměleckou, svůj umělecko-dramatický styl: nepřijal jsi ho odkazem od veliké mrtvé antiky, která tvořila z jiných osobnostních i dobových podmínek — ne: z nitra nitra svého vytvořil jsi jej — a ne vytvořil: nýbrž *vytvářel* stále znova a znova.

Proto mátl jsi tak dlouho své soudce, vychované na odtažitém racionalismu a typismu starověkém. Tvé dílo jest tak ryze básnické, tak intuiční, tak tvořené po každé ze žhavého tekutého středu tvého nitra, stále proměnlivého, stále obrozovaného, až zdálo se tvým soudcům náhodou, chaosem, zvůlí, rozmarem, spíše improvisovaným

útvarem přírodním než dílem lidské kázně a lidského šlechtění. Pevninná Evropa po příkladě Voltairově dlouho mluvila o tobě jako o neobyčejném barbarovi a vlastně ani Taine, Francouz typičtější a průměrnější než tušil i než tušilo mnoho jiných, nevidí tě podstatně jinak. A jest oprávněnou chloubou dob nejmladších, že nazírají v tom správněji, že vidí v tobě velikého umělce-tvůrce, který s podivuhodnou nutností vychází ze *svých* jedinečných podmínek a podivuhodně důsledně vyvíjí *své* předpoklady. A příštím ještě jasnější bude tato základná jednota tvé duše a tvé obraznosti, ethicky individuálný, volní ráz tvého genia, zázračný sňatek tvého ducha a tvého srdce: tvá obraznost, jak sílila, rozkřídlujíc se k novým a novým rozletům, prohlubovala tvůj karakter a tvůj karakter krásnou reakcí šlechtil a tříbil tvou obraznost.

Jest pravda, vývoj moderního dramatu pevninného se ti odcizil; nešel tvými stopami snad proto, že stezka tvá byla nade všecko příkrá a srázná, pravá dráha zenitová. Analytický duch, který vyznačuje všecko myšlení moderní a vtiskuje bezděky ráz i jeho myšlení básnickému, přiklonil se přirozeným výběrem k dramatické formě antické, hovící mnohem více jeho logické deduktivnosti a potřebám důkaznosti i průkaznosti. Platí to nejen o velikých Francouzích klasicistech, Corneillovi a Racinovi, platí to i o Němcích i o Skandinavcích. Otto Ludwig přesvědčivě ukázal, jak jen nedorozuměním a omylem dovolával se Shakespeara mladý Goethe pro svého Götze von Berlichingen; u Schillera dá se přímo hmatati, jak mnoho přijal od antiky a francouzského dramatu sedmnáctého věku; a Kleist i Hebbel přiblížili se stylovým zásadám řeckého dramatu ještě více; úplně pak antický stylový typ analytický opanoval moderní divadlo Ibsenem, svým velikým křisitelem a obnovitelem: nepřímý realism básnický, inspirovaný jeho pochybovačstvím, jeho rozčarováním, nemohl se jinak projeviti. A kdož z nejmladších Němců — Eulenberg, Wedekind — šli opravdu neúchylně tvou drahou, zdaž neukázali jen jedno: jak jest krkolomná?

Ale čím jest to všecko tobě? Jest snad nekonečný parabolovitý let vlasatice méně zákonný než uzavřené elipsovité dráhy oběžnic?

Nepřímý důkaz tvého uvědomělého umělectví vidím i v tom, co právem neprávem mnozí pokládají za tvou obmezenost. Jsou, kdož vytýkají ti karikující pojetí tvého Jacka Cadea, tvůj posměch komunistické vzpouře za Jindřicha VI., tvé coriolanské opovrhování davy. Ale nemluví to spíše pro tvou uvědomělou moudrost uměleckou? Neboť není uměleckého útvaru než v určitých pevných mezích a hranicích, vedených konvencí. Celý tvůj nádherný básnický svět, hořící v barvách nadskutečné svítivosti, měl předpokladem naivní heroism, víru v geniálného tvůrčího jedince; a nebyl bys rozbořil tento svůj umělý svět a zhasil jeho lesk a zář, kdybys byl v něj vpustil masu jako činitele dějinně tvůrčího?

Byl jsi básník a snad největší, kolik jich kdy žilo — a to znamená: bohatá zvučící melodie vylévala se z tebe neustále; v ni zavíral jsi jako v zlatý slunný prsten všecko, čeho se dotkl tvůj pohled; věci mrtvé a němé nadával jsi jazykem, řečí, zpěvem a přenášel je rozezvučené ve svůj kroužící vesmír.

Jest možno říci, že v umělci-dramatikovi, v umělci-budovateli nebylo posud tak velikého básníka. Všecko, co v obdobných architekturách slovesných jest logické, pojmové, plastické, u tebe jest hudební, vzdušné, plynulé, výbušné; a není postavy v tvorbě tvé, abys nepřenesl s ní na jeviště i její náladový vzduch lyrický.

Tak a v tomto smyslu včlenil a vtělil jsi první v drama přírodu. V tragedii antické, ve francouzských klasicích sedmnáctého století žije jen člověk jako abstraktní, typický, rodový jev, uzavřený cele ve společnost a opsaný jí; u tebe po prvé, abych obměnil proslulou definici umění, jest *natura addita homini*. Tvůj Hamlet, tvůj Macbeth, tvůj Romeo jsou i kus krajinného osudu, nejen lidského. Byl-li kdy opravdový básník prostředí, byl jsi to ty a ne Zola. Rázem, jakoby dotykem kouzelného proutku, přenášíš nás v exposici svých dramat s jedinečnou bezpečností v symboliku přírodní, rázem udeříš krajinně náladovou ladičkou, která udává intonaci celé skladbě básnické.

Studená noc na pobřeží dánském krátce před půlnocí, kterou otevírá se Hamlet, jest více než scenerie, jest nápovědí duševního

klimatu této hry právě jako mravním klimatem jest proradné mihotavé moře Othellovi, jako jsou pustá vřesoviště skotská, chladnými mlhami zalitá, Macbethovi, úzké, zvichřeným lidem kypící ulice starořímské Caesarovi.

Ale nejen v tomto širokém monumentálném smyslu slova byl jsi jedinečný básník-tvůrce; byl jsi i básník v užším smyslu, řekl bych: intimní lyrik ve smyslu devatenáctého století. Zcela mimochodem dal jsi nám dvě stě až dvě stě padesát let před Shelleyem, Keatsem, Verlainem, Heinem a Mörikem, co bych nazval impresionistickou nebo smyslově melancholickou lyrikou moderní. Písně, které rozhodil Shakespeare po svých tragediích a veselohrách, daly by jedinečný moderní canzoniere; nalezneš u něho verše zvukové hloubky, tesknoty a něhy — zvuk nemíním tu jen ve smyslu fysickém — jakých dostoupili tito mistři jen ve svých požehnaných chvílích.

Znal jsi hudbu slunného mlčení přírodního i akord, kterým klade se měsíční světlo na travnatý pahorek v tiché noci letní; vyslovil jsi, první, nervový záchvěv, živočišný stesk, jakým jímá člověka slunce, než zapadlo, barva, která pohasla, záhon vonných květin, jejž zčeřil závan větrný; živly přírodní působí u tebe poprvé se zvláštní důvěrností v duši lidskou, jako by si uvědomovala tajemné své spříznění s nimi a očekávala od nich rozšíření svého vězení.

A opravdu, pojal jsi po prvé ve svém dramatě člověka jako jev přírodní, kosmický, řekl bych, v nejširším slova smyslu: s tak velikým odstupem, s tak drtivou bezstranností.

Byl jsi básník dramatický po výtce, často i přímo básník jevištní, to jest někdo, kdo tvoří z určitých konkretných podnětů scénických a pro konkretní potřeby scénické — a přesto nebo lépe: právě proto nikdy a nikde theatrální.

Byl jsi rozený pluralista, který vidí všude namísto určitých vymezených jednotlivců soustavy a jemuž všecka stálost a pevnost jest jen zcela přechodná rovnováha, na nejmenší zlomek vteřiny získaná a příštím nejmenším zlomkem jejím již zrušená.

Tvé drama jest živá plynoucí soustava, v níž každý činitel zároveň nese i jest nesen, vede i jest veden, určuje i jest určován; a jedinečné umění této vzájemné souhry jest právě tajemství tvého genia dramaticko-scénického. Jiní básníci dramatičtí kreslí člověka s profilu nebo malují jej en face nebo posléze modelují reliefně — ty jediný vystihuješ jej plasticky v trojím rozměru jako volumen. Obešel jsi jej úplně a zvážil jsi jej svým pohledem lépe a přesněji než by dovedly váhy nejcitlivější; a určil jsi tím sílu jeho nosnosti i výbojnosti pro celek.

U tebe po prvé jest takto vyvinuta vzájemnost a odpovědnost mezi jednotlivci: každý vedle své barvy vlastní — místní řekl bych — má i odraženou barvu všech ostatních, reflexi barevnou: jest nositelem celkového ovzduší barevného i světelného a ovšem zároveň i jeho spolutvůrcem. Není vnějškové změny, aby se neprojevila ve skupenství a skladbě tvých postav, ale není také vnitřní proměny v nich, aby nepřivodila změny vnějškové a neprojevila se jako získaná rychlost celková.

Nic v tvém dramatě není účelem samo sobě — všecko slouží celku. Všecko tryská ze situace, vypadá z ní jako její zralý plod; a všecko vytváří situaci novou jako semeno nese v sobě novou rostlinu. Význam a hodnota jednotlivcovy jsou u tebe nejrelativnější: čím více vztahů má k ostatním, čím více vlivu na ostatní, čím více ozvěny nebo resonance v ostatních, tím cennější jest ti.

A jak záhy vyrůstalo a uzrávalo v Shakespearovi toto umění po výtce dramatické! Nalézám je na příklad již v Richardu II., v práci z třetího roku jeho tvorby divadelní. Hned na počátku prvního aktu najíždějí tu na sebe nádherným slovným turnajem, celými krupobitnými mraky výčitek, urážek, tupení a spílání Jindřich Bolingbroke a Tomáš Mowbray — a přece tato skvěle bouřná rétorika básnická není ohňostrojem pro podívanou, ani prostředkem ke karakterisaci obou lordů, nýbrž vede tě přímo k účinům, jež vyvolává v duši romantického krále.

Záhy pojal jsi člověka jako herce hry životné, jako někoho, kdo nehraje pro sebe, nýbrž pro hru, k níž byl zjednán. Jakého hlubšího symboličtějšího smyslu nabývá pak s tohoto hlediska nejedna medi-

tace tvých osob, nazírající na život lidský jako na hru divadelní, na př. Jacquesova v dramatě „Jak se vám líbí“: Celý svět jest jeviště a všichni mužové i ženy pouze herci! A jak nezamysliti se pak nad tím, že uváděl jsi tak často, tak nápadně často — tak hned v první dramatické práci své, „Marné lásky snaze“, pak ve „Snu v noci svatojanské“, ve „Veselých ženách windsorských“, v „Hamletu“ a posléze v „Bouři“ — hru do hry, strojil jeviště na jevišti?

Mně jeví se to, jako bys tu držel sám sobě zrcadlo a podal je pak svému divákovi, aby zachytil v něm ještě chvějný dohasínající nádech té vzniklé podoby. —

Shakespearovo drama nemá metafysických ani předsudků, ani předpokladů. Není v něm kultu fata, není osudu jako transcendentní moci, jak znalo jej staré Řecko, osudu, jenž drtí smrtelníka z příčin a pohnutek nám nepochopitelných; není však také mravní viny jako sudidla, jež určuje zahynutí, a není ovšem ani t. zv. poetické spravedlnosti: lidé úplně nevinní, duše bezeskvrnné, Cordelie, Desdemona, hynou s vinníky a pro ně.

Tvé drama jest bezpředsudečné a tím při vší své děsivé velkosti nám tak blízké. Vyhnul jsi se v něm veškeré mythologii i theologii. Vlá božský duch u tebe jako nejvyšší klad života, lásky, milosti nad lidmi a hlavně v lidech a lidmi — ale nepoutáš ho v nijaké dogma. Cizí jest ti nejen velikorysý transcendentalism řeckého fata, jak známe jej ze Sofokleova Oidipa, cizí jest ti i jansenisticko-křesťanské dogma Racinovo, cizí i kantovsky ethické dogma Schillerovo. Tví lidé nepřijímají svůj osud hotový z rukou božích jako předurčenci k spáse nebo k zatracení; nepodstupují ho také jako jho nutnosti rodově člověcké, ani nebojují s ním a nevítězí nad ním i v podlehnutí pathosem mravní svobody. Nikoliv: tví lidé vyřešují si jej svými karaktery a ze svých karakterů.

Proto jsi jedinečný tvůrce karakterů lidských. Není v tvém světě nic než síla a odpor proti ní; a silou tou i odporem jejím jest karakter lidský. Karakter lidský u tebe po prvé jest nositel dramatu a činitel tektonický, jako nebyl posud před tebou. Karakter jest nejvnitřnější vlastnictví tvých osob a východisko jejich působení, úspěchu i zmaru.

Proto není dvou stejných karakterů v tobě: rušily by se a nenesly by. Není dvou stejných slabochů v tvém díle, ne dvou stejných ctižádostivců, ne dvou stejných pošetilců, ne dvou stejných milenců, ne dvou stejných zločinců; není v tobě vůbec typů ve smyslu schematů a odtažitosti.

Býti básníkem jest viděti a podati člověka-jednotlivce v jeho jedinečnosti, v tom, co odlišuje ho od všech ostatních a činí jej sebou samým.

A tys byl básníkem v nejvyšší potenci tohoto slova i smyslu: všichni lidé tvoji jsou oni sami — jediní, vyskytnuvší se jen jednou na světě: nenavrátí se nikdy, nebudou opakovati se nikdy.

V tomto poznání, které duje z tebe v nás a dává nám vypíjeti prchavou nenávratnou chvíli životní do poslední krůpěje horkým žíznivým rtem, jest poslední a nejhlubší snad příčina tvého kouzla, jímž si nás podmaňuješ.

Spěšte, spěšte milovati, čeho neuzříte dvakráte!